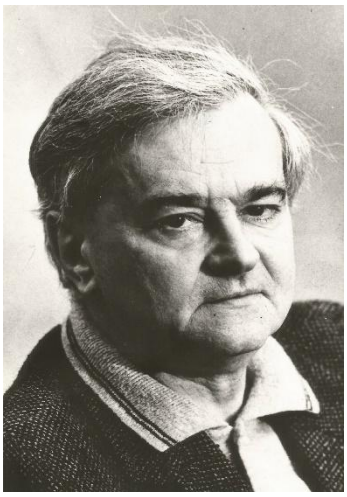

Kenyeres Zoltán

Weöres Sándorról másképpen

Az 1920-as években az avantgárd mozgalmak diadalukat élték szerte Európában, harsány programjaik önhitt magabiztossággal jelentették be végső győzedelmüket a fátyolos szépségű impresszionizmus felett, amikor nálunk még a Nyugat szerény elő-modernsége is sok értetlenséget váltott ki a naturalista realizmusnál megrekedt un. művelt közönség körében. Ady elismertetéséért még mindig küzdeni kellett, Kassák és kis köre az ízléskultúra peremvidékén izolálódott. Márai, aki ebben az időben éveket töltött Párizsban, hazulról hozott irodalomtudásával semmit nem vett észre az európai változásokból. Az akkor megjelenő második nemzedék, Illyés Gyula, Németh László generációja új formák helyett új témavilágot keresett a vidéki magyarság szociális problémái között. Az évtizedfordulónál, 1929-ben semmi jel nem mutatott arra, hogy változások készülődnének, valami hasonló ahhoz, ami az 1910-es évek elején elkezdődött Adyval és a Nyugattal. Az a szerény kis verseskötet, amelyben egy újabb színre lépő nemzedék adott első életjelet magáról, aztán végképp nem arra vallott, hogy most aztán jönnek a legújabbak, akik fölkavarják az állóvizet.

Jóság címmel közreadott bemutatkozó kötetüket a legjobb indulatú kritikák is bágyadtnak, bátortalannak és erőtlennek nevezték. Lakatos Péter Pál, Sükösd Ferenc, Vajda János, Forgács Antal, Radnóti Glatter Miklós, Dán György, Wagner György, Kalmár Magda, Fekete Alfréd: így következtek a nevek a címlapon. A nagyobb közönség számára közülük csak Radnóti neve maradt fenn, néhányukat aztán nem is annyira a következő években valóban kibontakozó harmadik nemzedék költészettanából ismerjük, hanem más vonatkozásban, mint pl. József Attila életében játszott szerepük alapján. Ilyen volt Lakatos Péter Pál, akiről legutóbb pl. Lengyel András írt kitűnő tanulmányt. De Radnóti Miklós mellet a 30-as évek elején aztán sorban megjelentek azok is, akik vele együtt jelentős költészetet teremtettek, s tovább vitték

a Nyugat, ha nem is adys, semmiképpen nem adys hangját, hanem a Babits–Tóth Árpád és kisebb részben Kosztolányi nevével jelölhető hangvilágot, nyelvtónust, érzelmi hangoltságot. Remekmívű költészetek jöttek így létre a következő évtizedekben, nagy kár értük, mert a jelenlegi versolvasó tudatban alig szerepelnek. Vas István, Zelk Zoltán, Jékely Zoltán, Kálnoky László, hogy Rónay Györgyöt, Takáts Gyulát, Hajnal Annát, Devecseri Gábort már ne is említsem.

*

Ám ebből a gazdag és kiváló nemzedékből a legutóbbi évtizedekre, a mai korra egyetlen név maradt igazán élő, mégpedig minden kritikai és irodalomtörténeti unszolás nélkül, és ez Weöres Sándor. Sőt, tulajdonképpen a huszadik század második felének egész költészetéből ő szól legélőbben a magyarul tudóknak. Pedig Pilinszkytől Juhász Ferencig hosszan lehet sorolni a következő költőnemzedékekből azoknak a nevét, akik a legmagasabb színvonalon vitték tovább a magyar költészet hagyományait, és teremtettek új irányokat. Juhász Ferenc egészen új nyelvet hozott létre, bevonta a biológiai világegyetemet a költészet képvilágába, az egysejtűektől a növényburjánzásokig, a tenyésző élet csodáit hozta el. Ilyen nyelvteremtő költő utoljára Vörösmarty volt, aki diadalra vitte Kazinczy nyelvújításának nyelvét, ilyen nyelvteremtő költő volt Ady Endre, aki eltalált valami megnevezhetetlen, ősi hangot, amelyben mindnyájan magunkra ismerünk.

És mégis Weöres Sándor és Weöres Sándor. Pedig sokan még a nevét sem tudják pontosan kiejteni. Cs. Szabó László egyszer egy londoni interjúban meg is kérdezte tőle: azt felelte, vörös, két ö-vel, mint ökör.

És akkor evvel el is kezdődik a magyarázat: a zsenialitás, mint megmagyarázó minőség: amelyet persze csak megnevezni lehet, de nem lehet tovább magyarázni. Elhinni sem kell, mert mindenki érzi, aki találkozik vele.

*

1929 áprilisában Kardeván Károly érezte ezt először, aztán mindenki, máig. Kardeván Károly a Pesti Hírlap szombathelyi tudósítója volt, az volt a feladata, hogy legalább egyszer egy héten találjon valami említésre méltót a dunántúli városban, amellyel néhány bekezdésnyi fehér helyet be lehet tölteni betűkkel a nagyétvágyú olvasóknak. De ezen az áprilisi héten semmi nem történt az álmos kisvárosban, már elkeseredett, amikor fölötlött benne, bemegy az iskolába, hátha ott talál valamit. Kis, ványadt fiúcskát vezettek elé. – Sanyika, mutasd meg a bácsinak a verseidet – cirógatta meg a gyerek fejét az igazgató.

Kardeván Károly elámult. A paksamétát azonnal postázta a szerkesztőségbe, Bónyi Adorján, az irodalmi szerkesztő (vagy negyven regényt írt, ki emlékszik rá?), pedig nyomban betette a következő vasárnapi számba a versek felét, egy héttel később közölte a többit is. Néhány hónappal később az édesapja, kvietált katonatiszt, elvitte magával Budapestre, akkor kapta első hosszúnadrágját. 16 éves volt. Hogy öntudattal tudott-e magáról valamit, nem tudjuk, mindenesetre szerét ejtette, vagy talán csak a véletlen műve volt, mindenesetre találkozott Kosztolányi Dezsővel. A gúnyos, cinikus délceg Kosztolányi nézte a lötyögős nadrágú kis ványadékot, és tíz perc alatt megérezte a csodát. Később Babits is. És mindenki. Weöres volt az első és egyetlen magyar költő, akinek semmit nem kellett harcolnia, harcolnia? a kisujját sem kellett kinyújtania az elismerésért. Kodály kórusművet írt első verseinek egyikére, az *Öregek* Kodály egyik legszebb kórusműve. Akik később, 1947–48 táján egy időre félreállították, és a népi demokrácia ellenségét keresték benne, azok sem vonták kétségbe rendkívüliségét. Tanú vagyok Lukács György véleményére.

Én úgy nőttem fel a szülői házban írók, művészek között, hogy ő volt a mérték, az összemérhetetlen mérték. De mindenki így volt vele. Réz Pál, a régi Szépirodalmi Könyvkiadó egyik főszerkesztője – neve fogalom az irodalmi életben –, azt mondta egyszer, hogy soha nem irigykedett semmire és senkire, hacsak nem az olyan abszolút zsenire, mint Mozart. Vagy az olyan felfoghatatlan zsenire, mint a Weöres Sanyi. És hosszan lehet sorolni a hasonló történeteket. Egyszer Kormos Istvánnal álltam a New York kapujában, éppen indulni készültünk, amikor azt mondta, tudod, ha zsenivel akarok találkozni, csak fölmegyek a Weöres Sanyihoz.

*

Weöres költészetének és nemcsak a költészetének, hanem egész lényének jellegadó lényege a zsenialitás. Ez átjárta, de nem úgy, hogy áradt volna belőle, hanem csak úgy, hogy volt. És a zsenialitás mellett van még egy lényege, még legalább egy, mert lényegből sem egy van, hanem sok, és még ugyanannak a teremtménynek is többféle lényege valósulhat meg egyszerre és ugyanabban az időben. Weöres Sándor személyes lényének és költészetének ilyen másik és második lényege a derű.

A zseni jellegadó minőség, de éppen ebben a pozíciójában soha nem áll egyedül, hanem egyszerre létezik és van, és ugyanakkor áttűnik, átcsúszik egy másik minőségbe, és ezt a kettőt együtt és egyszerre kell érzékelnünk, ha beszélni akarunk róla. Ami persze aligha

lehetséges, és néha nem is kell, néha jobb, ha csak az egyiket nevezzük meg. A zseni nagyon gyakran átcsúszik a gonoszba. És ilyenkor legtöbb esetben inkább csak azt az utóbbit szoktuk emlegetni. Amikor azt mondjuk, hogy az őrült Néró, akkor ebben a kifejezésben próbáljuk szublimálni a két egymásba áttűnő minőséget, a zsenit és a gonoszt. Nem vagyunk képesek elviselni a feltörő kognitív disszonanciát, ezért inkább kitalálunk egy harmadik minőséget, és ebben megnyugszunk. Se nem zseni, se nem gonosz, hanem őrült. A zseniről alig lehet valamit mondani az állapot és pozíció megnevezésén túl, a gonosszal pedig nem szívesen nézünk szembe.

És Weöres zsenialitása? Igen, az is áttűnik, átcsúszik egy másik pozícióba, de nem a gonoszba, hanem ellenkezőleg, a jóságnak egy naiv, szelíd és kicsit furcsa, néha megmosolyogtató, néha megható és néha talányos megjelenésébe. A jóságnak ez az a hétköznapitól eltérő formája – persze a hétköznapokban nagyon ritkán találkozunk a jóság bármilyen formájával – szóval, a jóságnak ez a fajtája az, amelyet Dosztojevszkij félkegyelműnek nevezett. Nem kell összehúzni a szemöldököt, nem kell felcsattanni, nem kell megharagudni arra, aki kimondja, igen, Weöres Sándor zseni volt és félkegyelmű volt a szónak miskini, felemelkedett, légies, szinte éteri és nagyon szeretnivaló értelmében. A regény eredeti orosz címe „Igyiot", ami görög eredetű szó, az Oxford-szótár két szóval fordítja, own és private. A régi görögöknél azt jelentette, hogy olyas valaki, aki nem vesz részt az állam ügyeiben, aki magában van, a maga útját járja. Kuncz Aladárnak van egy nagyon szép Dosztojevszkij-tanulmánya, 1924-ben jelent meg a Nyugatban, ebben írja, éppen evvel a regénnyel kapcsolatban, hogy Dosztojevszkij hitte és minden szavával hirdette, hogy a Jóság útban van.

Weöres zsenialitásának ez a másik minősége az egy ilyen naiv és idióta hit a szelídségben és jóságban. (A nemzedék beköszöntésének kis, elenyészett versgyűjteménye is ilyesmi irányban indult el.)

*

Weöres nem volt hétköznapi lény, persze az is volt, tudta, mi történik körülötte, lehetett politizálni vele aktuális eseményekről, de a reagálásai néha egyszercsak földöntúliak voltak, értelmetlenek és tulajdonképpen meghatók. Amikor első lakásunkba költöztünk a feleségemmel, meghívtuk őket. Kisfiam eléjük futott az előszobában (a kisfiam ma az ELTE Angol–Amerikai Intézetének igazgatója), szóval eléjük szaladt, Sándor pedig kedvesen felém fordult: – Mit olvas? – kérdezte. – Sanyikám, hát még csak hároméves! – Na jó, jó, de mit olvas?... És ő

írta a világ legédesebb, legszebb, legtüneményesebb gyerekverseit, a gyerekmondókák százait. Kodály lejegyzett dallamokat, dallamtöredékeket, és elküldte neki, hogy írjon hozzájuk szövegkíséretet. Így születtek ezek a gyönyörűségek. Béres Ilona mesélte egyszer, hogy a rádióban a rendezője arra kérte, hogy itt és itt, ezt a három sort fordítva mondja el, hátulról előre. Napokig tanulta a szöveget, de, mondta, a Weöres-szöveg így, fordítva is gyönyörű volt.

Gyönyörű volt, mert a zsenialitás elölről hátrafelé és hátulról előre is átsugároz anyagán, és felemel valami megnevezhetetlen magasságba. És erről a magasságról utak vezetnek tovább, kijelölhető és megnevezhető utak. Az egyiknek az a neve, hogy metafizikus értékvilág, egy másiknak az a neve, hogy ironikus világnézet. Weöres, nem ezeket választotta, hanem egy harmadikat, a derűt és játékot, mert a félkegyelműbe áttűnő zsenialitás pozíciójához ez illett legjobban. Nem a metafizika komor doktrinersége és nem is az irónia kétségbeesett mindent-tagadása.

*

A metafizikus (és itt nem egészen szó szerint, de jóformán mégis idézem Richard Rorty felfogását) azt mondja, hogy az idő fölött léteznek fontos instanciák. Ott van az igazság fogalma, a szükségszerűség, a lényeg, amihez igazodnunk kell. Éles választások előtt állunk. Jó és rossz. Igaz és hamis. Vagy-vagy. A XX. század a metafizikusan tételezett eszmék jegyében indult nálunk. Babits metafizikus volt. Lukács György metafizikus volt, igaz, előbb még rákérdezett, előbb még bizonytalankodott, Hebbelt idézte, ha Isten közém és az általam elvégzendő feladat közé a bűnt helyezte, ki vagyok én, hogy elkerüljem. Lehet-e keresztülhazudni magunkat az igazsághoz? 1919-ben aztán választott, ha egyszer a bűn és a hazugság vezet a végső igazsághoz, a végső jóhoz, akkor önmagunk erkölcsi bukását vállalva is vállalnunk kell a hazugságot és bűnt. És nemcsak a politikában, hanem az esztétikában is vállalta az éles, kérlelhetetlen választásokat: Kafka oder Thomas Mann. Minden messianizmus metafizikus, de nem minden metafizikus messiánikus. Ifjúkori barátja, aki tőle eltérően soha nem avatkozott bele a gyakorlati politika világába, Fülep Lajos szintén metafizikus volt. Évfolyamtársaimat valósággal megbabonázta, hívtak, járjak az előadásaira, azt hiszem, életre szóló veszteség, hogy nem hallgattam rájuk, és csak évekkel később ismerkedtem meg vele. Weöres Sándor és Amy vittek el hozzá. Folyt a beszélgetés, egy darabig csak hallgattam, aztán egy idő után szerettem volna én is bekapcso-

lódni. Chagall…– kezdtem bátortalanul egy mondatot, de a név kimondásán nem juthattam túl, mert Fülep Lajos, megtermett fehér szakállú aggastyán az asztalra ütött nagy, erős kezével. – Chagall nem festő! – kiáltotta. Aki azt mondja, Chagall, nem mondhatja azt, hogy Picasso. Picasso festő, Chagall nem festő. Weöres Sándor áhítattal tisztelte évtizedeken át Fülep Lajost, gyanítom, *A hallgatás tornyán*ak verseit ő szelektálta, de Weöres soha nem mondott volna ilyesmit. Weöres nem volt metafizikus.

De ironikus sem volt. Itt megint Rortyhoz fordulok. Az ironikus azt mondja, hogy az idő fölött nincsen semmi. Nincs örök igazság. Nincsenek örökké érvényes fogalmak. A kulcsjelszó nem az, hogy szükségszerűség, hanem az, hogy esetlegesség. Kontingencia. Az idősebbek talán emlékeznek még, hogy a 60-as években, a 70-es évek elején volt egy művészi értékeket eldöntő varázsszó, a groteszk. Örkényt a groteszkjei miatt szerettük, a groteszk mesterének tekintettük. Weöres is megpróbálkozott vele, egyik remeke a *Le Journal*. Amiben nem voltak fellehelhetők a groteszk formák jellegzetességei, azokat fanyalogva félretoltuk. Kisvártatva aztán megjelent egy újabb varázsszó: az irónia. Mindenben iróniát kellett keresni, az értők és kifinomultak számára ott kezdődött a korszerű modernség, ahol ki lehetett mutatni az iróniát. És mivel a magyar irodalomkritikusok többsége filozófiailag nem volt eléggé iskolázott, az ironikus beszédet összekeverték a humor és gúny különféle megjelenéseivel. Akik viszont olvasták Kierkegaard-t, azok tisztában voltak avval, hogy az irónia egyáltalán nem vicces. Az igazi irónia tragikus – katarzis nélkül.

A humor leleplez, a gúny nevetségessé tesz, de mindig valaminek a nevében tesz nevetségessé, valaminek a nevében leplez le, valaminek a nevében ítél el. Valami szilárd és pozitív nevében. Az igazság nevében, a jövő nevében, a helyes életcélok és helyes társadalmi kiformálódások nevében teszi. De mi van akkor, ha ezek az eszmények megfakulnak, kifogynak, megfagynak, eltűnnek. Mibe kapaszkodjunk, amikor úgy érezzük, hogy belekerültünk egy nagy és végtelen gödörbe? Hová forduljunk végső kétségbeesésünkben? Minden szertefoszlik, eltűnik, megsemmisül, nincs eszme, nincs érték, nincs semmi. És akkor valamibe még mindig belekapaszkodhatunk, amikor hullunk és zuhanunk. Egy valami még mindig megmaradt. Az Isten még mindig ott van, ő bele még mindig belékapaszkodhatunk. És mi van, amikor már Isten sincs? Hát ez, a nem stilisztikai, hanem egzisztenciális értelemben vett irónia állapota. Tévednek, akik azt képzelik, hogy az irónia nem egyéb, mint a humor és gúny egyik formája, az a

forma, amikor mondjuk is meg nem is, amikor mást mondunk, mint gondolunk. Nem, az irónia az emberi léttragédia végső nyelve, a végtelen és abszolút negativitás. Kierkegaard így elemezte, és így elemezve el is utasította az ebben az értelemben felfogott iróniát. És Weöres Sándor sem ezt a nyelvet választotta.

*

De nem volt metafizikus sem. A *Mária mennybemenetele* nekem a legszebb és legáhítatosabb keresztény vers a magyar költészetben, pedig micsoda ide tartozó költészetünk van. Mégsem metafizikus költészet az övé, hanem a zsenialitás félkegyelműségi oldalán létrejövő, azon az oldalon létrehívott derű adja költészetének összetéveszthetetlen jellegét. A derű a cél nélküli és idő nélküli pozitivitás. Nem vidám, a vidámsággal sem szabad összekeverni. A vidámságot mindig valami külső hívja elő. A tréfa, a vicc éppen úgy, mint a gúny és a szatíra mindig valami külsőre irányul. A derű pedig belső. Igen, ahogy az idióta görög szó jelentését az angol értelmező szótár magyarázza: own, private. Megjelenhet versekben, festményekben, akár iparművészeti tárgyakban is, témájában pedig lehet szomorú, sőt, tragikus, de a belső derű csodával határos minősége megmarad benne, és megérint, ha megérintjük. És megmaradhatott még abban az infernális évszázadban is, amelyben Weöres élt, abban a világban, abban a szörnyűségből szörnyűségbe bukó évszázadban? Igen, ehhez kellett félkegyelműnek lenni, a félkegyelmű mosolya kellett hozzá, és a zseninek a zseniális szeme. Mert a költészet minden félreértés ellenére nem a szavakat formáló szájé, hanem a jelenségek mögé látó szemé. Ahol a jelenségek feloldhatatlan szorítása mögött feltűnik a „minden-lehet", és a „minden-mindenné átváltozhat" dimenziója, ahol minden forma ledobhatja alakját és átalakulhat, és lehet belőle egy másik. Ahol a minden egyes egyszersmind azonos minden másikkal. És ahol nincs is egyik és nincs is másik. A világ egy nagy Próteusz, aki már nem is a parton alakoskodik, hanem mibennünk, mindnyájunkban. Az átváltozások és átváltozhatóságok végső reményt adó derűjében.

*

Amit nem tudok megfejteni, az Weöres mai roppant népszerűsége. Miért őt olvassák ilyen sokan, miért róla tartanak most és éppen itt tudós konferenciát, amikor sok nagy költőnk közül ő a legkevésbé ide – a mai világba – illő költő. Ha újabb kori politikusaink tönkre nem tették volna, akkor itt leírnék egy európai szót, amelyet eleink, a régi magyarok, Kossuth, Eötvös, Kemény, Deák a szabadelvűség magyar

szavával kapcsoltak össze, és ez a szó: a liberalizmus. Weöres egész költészete a liberális szabadság „minden lehet” mámorát sugározza. Ha a liberalizmusnak zárójelbe tesszük a gazdaságpolitikai és zárójelbe tesszük a manapság eltorzított politikai jelentését, akkor azt lehet mondani, hogy Weöres költészete a liberalizmus költészete, a liberalizmus megtisztult, öndogmatikájától is megtisztult, költészete. Ez a minden keserűséget is magába foglaló félbolond derű nem más, mint az átváltozások, formacserélések, és az életlehetőségek sokszerűségével és összevissza kevertségével megvalósított szabadság világa, mely a politikai hatalomnál mindig nagyobb szellemi hatalom területén teljesedik ki, és érinti meg szelíden, és mégis átformáló erővel az olvasók generációit.

2017

Előadás, mely elhangzott a Magyar Művészeti Akadémia Weöres Sándorról rendezett konferenciáján, 2017. szeptember 18-án.

Megjelent: Kenyeres Zoltán: Harmadik csengetés

Savaria University Press, 2018